

TOMÁŠ GRIM

Víc než jen atlas motýlů

Mé počáteční nadšení z krásného designu atlasu nebylo při následném čtení vystrídáno zklamáním (jak tomu často u vzhledově okouzlujících knih bývá), ale naopak nadšením z obsahu. Především, že knihu „Motýli ČR“ považuji z hlediska managementu ochrany přírody v naší republice za přelomovou.¹

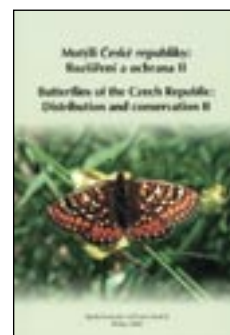
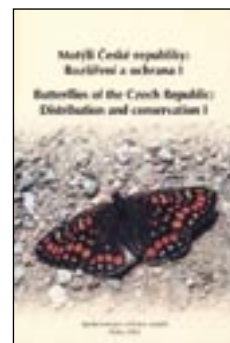
Na základě více než 150 000 záznamů nasbíraných dobrovolnými spolupracovníky zpracovali autoři současný i historický výskyt všech našich 161 druhů denních motýlů do přehledných síťových map. Každý druh je ilustrován kvalitní fotografií vrchní a spodní strany samce i samice (vykazuje-li pohlavní dimorfismus). Pro všechny druhy jsou uvedeny zoogeografické údaje, nároky na prostředí, živná rostlina či rostliny a informace o vývoji, chování, rozšíření na našem území, příčinách a možných nápravách jeho ohrožení. Anglická shrnutí jsou u druhů bez ochrannářského zájmu velmi stručná, zato ohrožené druhy mají „summary“ detailní.

Před vlastní „výsledkovou“ částí knihy mě zaujala velmi přehledně a srozumitelně zpracovaná všeobecná část, kde se autoři mimo jiné věnují teoretickému pozadí, na němž jsou výsledky předloženy a interpretovány. Tímto „backgroundem“ je populační ekologie a metapopulační teorie, které umožňují lepší chápání procesů přímo souvisejících s druhovou ochranou; řada motýlů totiž patří mezi druhy s nápadnou metapopulační dynamikou (druh má řadu lokálních populací, které mohou zaniknout, neobsazená místa jsou znovu kolonizována a dlouhodobá existence druhu závisí na možnosti migrace mezi izolovanými populacemi). To má pro management druhové ochrany zcela zásadní význam. Pozornost je věnována také metodickým aspektům výzkumu motýlů. Tyto úvodní kapitoly lze doporučit i studentům přírodovědných oborů jako stručný úvod do některých oblastí moderní ekologie.

Za nejdůležitější část celého díla pokládám kapitolu „Ochrana motýlů“ (2. díl). Metodika managementu navrhovaná autorským kolektivem – tedy „vypalování, kácení a vybušiny“ – se jistě může laikovi jevit jako neúměrně drastická. Tento pocit ovšem vyplývá z tradiční – a jednoznačně mylné – představy o ochraně přírody, totiž že ochrana je „konzervace“, tedy zachování nynějšího stavu (což se bohužel občas projevuje v absurdním překládání „conservation biology“ jako „konzervace“).

vační biologie“). To je ovšem většinou právě to, o co by se ochrana přírody snažit neměla – má-li chránit přírodu a ne tradované mylné názory. Řada organismů je vázána na pravidelně narušovaná stanoviště a ponechání těchto míst dalšímu vývoji bez zásahu člověka (v podstatě postupnému zalesnění) je nejlepším způsobem jak některé živočichy (i rostliny) na dané lokalitě spolehlivě zlikvidovat. Např. Mohelenská hadcová step – jedna z nejvýznamnějších přírodovědných lokalit na našem území – proslula nanizmy, tedy trpasličími formami rostlin reagujících miniaturním růstem na extrémní podmínky podloží a okus ovce či kozami. Po ukončení pastevního hospodaření v padesátých letech byly nanizmy k nalezení jen na chodnicích pravidelně sešlapávaných turisty. Řadu vzácných obyvatel Mohelenské stepi, které by zapojení keřového a stromového patra odeslalo na věčnost (z ploštic např. sítnatku *Catoplatus horvathi*, klopušku *Acetropis carinata*) pak zachránil jen „drastický“ management: kácení borovicových náletů a jejich následná likvidace ohněm (na čemž jsem měl tu čest se řadu let podílet) a také pastva ovcí. Řada extrémně teplomilných druhů pavouků (z nichž některé mají nejbližší populace ve Středomoří, např. snovačka *Euryopis episinoides* a skákavka *Phlegra bresnieri*) však pravděpodobně už vyhynula. Orgány ochrany přírody totiž dlouho nebraly na vědomí skutečnost, že „přírodní narušení, včetně požárů, pastvy a padlých stromů, jsou klíčovou složkou [managementu biotopů] pro určité vzácné druhy“, jak uvádí jeden z předních světových odborníků na ochranu přírody R. B. Primack ve své učebnici Biologické principy ochrany přírody (o jeho pojetí ochrany přírody viz Vesmír 80, 516, 2001/9).

Podobný (a možná ještě ilustrativnější) příklad pochází z „Moravské Sahary“ – Vátých písků u Bzence. Původně volné písčité přesypy byly za Marie Terezie zalesněny výsadbou borovic; po vybudování železnice bývaly kolem trati běžné drobné požáry (nechtěně zakládáné jiskrami z parních lokomotiv). Tak vznikl unikátní – a pravidelně narušovaný – stepní biotop, který však vzal za své s koncem parních strojů a elektrifikací tratě. Dnes je udržován pouze umělými zásahy – odstraněním náletových dřevin. Není náhodou, že např. naše zoologické exkurze se studenty Univerzity Palackého míří většinou právě do takových extrémních stanovišť, která jsou (či byla) udržována vysekáváním dřevin, vypalováním, pastvou nebo těžbou (Váté pisky

**Jiří Beneš,
Martin Konvička,
Josef Dvořák,
Zdeněk Fric,
Zbyněk Havelda,
Alois Pavlíčko,
Vladimír Vrabec,
Zdeněk Weidenhoffer
(editoři): Motýli České republiky: Rozšíření a ochrana I, II.**

Společnost pro ochranu motýlů, Praha 2002, 862 stran (oba díly dohromady), náklad a cena neuvedeny, ISBN 80-903212-0-8

RNDr. Tomáš Grim, Ph.D., (*1973) vystudoval zoologii na Přírodovědecké fakultě MU v Brně. Na katedře zoologie Univerzity Palackého v Olomouci se zabývá etologií hnízdního parazitizmu.

¹ S tím ovšem nemusí každý souhlasit – pro srovnání vřele doporučuji průhledně „objektivní“ recenzi K. Spitzera a J. Jaroše (Živa 50, LXXVII, 2003/6) a reakce autorů (Živa 51, VII, 2004/1).

Hnědásek osikový
(*Euphydryas maturna*)
je jedním z našich
nejohroženějších
denních motýlů,
snímek © Rudolf
Hrabák

u Bzence, Pálava, lomy u Grygova či Velkého Kosíře). Právě na těžbu kladou autoři díla „Motýli ČR“ zvláštní důraz – aktivní i staré povrchové doly jsou významnými refugii pro řadu vzácných motýlů, což autoři přesvědčivě dokládají výsledky vlastního výzkumu, publikovaného často ve významných zahraničních časopisech.

Motýli jsou závislí na časných sukcesních stadiích, která jsou udržována a znovu vytvářena z lidského pohledu katastrofickými událostmi – lesními požáry, polomy, sesuvy, holozíry. Bránit těmto zcela přirozeným procesům znamená naplnění našich představ o tom, co je pro přírodu dobré, a zároveň zánik řady unikátních druhů. Jen prostý fakt, že motýli jsou heliofilní („sluncemilní“), znamená, že tradiční rekultivační proces zalesňování je genocidou motýlů a tvorbou biologicky sterilních prostředí, lahodících nanejvýš oku lesáka, který vnímá les jako „pole na dříví“. Zde je třeba zdůraznit, že vzhledem k mezinárodnímu charakteru závazků ochrany přírody v ČR jsou hospodářské zájmy lesníků v místech výskytu kriticky ohrožených druhů (nejen) motýlů zcela podružné a musejí být ignorovány.

Významný je i návrh autorů nahradit finančně nákladné tradiční rekultivace (trvají dlouho a výsledkem jsou biologicky sterilní plochy) spontánními revitalizacemi. Ty prak-

ticky nic nestojí, cílový stav je dosažen ihned, a navíc nejde o nějakou náhražku přírodních procesů – spontánní revitalizace je přirozený proces, jemuž jsou motýli díky dlouhodobé evoluci v takovém prostředí dobře přizpůsobeni. Tyto postupy by měly být urgentně zavedeny do praxe v podstatně větší míře než dosud: 18 druhů našich denních motýlů již vyhynulo a v různém stupni ohrožení je bezmála polovina zbývajících. „Vezmeme-li v úvahu rozsah úbytku naší motýlí fauny a relativně dobré poznatky o řadě druhů, musíme dosavadní stav označit za katastrofické selhání české ochrany přírody“ (s. 692).

Za zcela zásadní pokládám skutečnost, že autoři založili návrh managementu pro různé ohrožené druhy motýlů na základě výsledků, které získali během svých vlastních výzkumů ekologie a etologie řady druhů. Přesvědčivě ukazují na konkrétních příkladech, že druhová ochrana je bytostně závislá na detailní znalosti biologie zájmových druhů; viz jednak příklady druhů ohrožených v důsledku naší neznalosti o jejich požadavcích, jednak druhů, jejichž ochranný statut se podařilo zlepšit díky podrobnému výzkumu jejich potřeb. Staré ochranné heslo „Poznej a chraň“ se nám sice může jevit jako otřepané až vyčpělé, ale ve skutečnosti míří přímo k jádru problému: bez vědy se ochrana přírody neobejde.

Autoři poukazují na řadu tradičních omylů a chybných přístupů k ochraně motýlů (a v důsledku toho i řady dalších druhů s podobnými nároky na prostředí). Např. snažit se vybírat místa vhodná pro přežití konkrétních motýlích druhů podle fytoocenologických kritérií je scestné; s trochou nadsázky by se dalo říci, že motýl není botanik a druhové složení společenstva (hlavní zájem fytoocenologie) je mu lhostejné (samozřejmě až na přítomnost živých rostlin). Motýl „čte“ krajinu a prostředí jinak: zajímá jej struktura vegetace – zastoupení bylinného, keřového a stromového patra a zápoj – bez ohledu na to, co onu vegetaci vlastně tvoří.

Ke knize mám jen pár drobných výtek. Škoda že v rejstříku prvního dílu nejsou uvedeny druhy obsažené v dílu druhém (uživatelsky příjemnější by byl rejstřík nerozlišený dle dílů). U modráška Rebelova je v tabulce na s. 295 uveden trend výskytu „0 %“, ačkoli podle dat pro čtyři sledovaná období jedinců tohoto druhu evidentně přibývá. Až na další straně se čtenář v kapitole „Rozšíření v ČR“ dozví, že „přesné srovnání se stavem v minulosti je obtížné, protože donedávna nebyl [modrásek Rebelův] odlišován od modráška hořcového“. Trend tedy není „0 %“, ale prostě není znám (což mohlo být uvedeno např. značkou v ta-

bulce). Také se domnívám, že odhad trendů početnosti by byl jistě přesnější, kdyby autoři nepočítali s „počtem obsazených čtverců“, ale s procentem čtverců, kde byl výzkum prováděn (což je významná matoucí proměnná). Kapitola „Metodika mapování“ však napovídá, že nesystematický charakter sběru dat (k nimž autoři z podstatné části přišli jako housle k slepému) by stejně tuto korekci na obsazenost čtverců motýláři (a nikoli motýly) neumožnil. Což je ovšem výzva pro další práci.

Přes uvedené drobné připomínky se domnívám, že recenzovaná kniha nasadila latku velmi vysoko, co se týče formy i obsahu, zvláště srovnám-li „Motýly ČR“ s atlasy hnízdního rozšíření ptáků u nás (K. Štastný, A. Randík, K. Hudec, Academia, Praha 1987 nebo K. Štastný, V. Bejček, K. Hudec, H&H, Praha 1996). Jak poznamenal kolega entomolog a univerzitní učitel z Brna: „Mít takhle zpracované všechny skupiny, to bysme měli vystaráno!“

Vzhledem k brilantně zpracovaným kapitolám o managementu ohrožených druhů motýlů (v závěrečné části druhého dílu) očekávám, že s odstupem let se toto dílo ukáže jako přelomové – nejen z hlediska české lepidopterologie, ale především z hlediska ochrany přírody u nás obecně.

Bělopásek topolový (*Limenitis populi*) je rozšířen v Čechách i na Moravě a místy bývá i dosti hojný, snímek © Rudolf Hrabák

Do příštího čísla Vesmíru připravujeme zajímavý materiál o sezonní dvojtvárnosti babočky sítkované (Araschnia levana) od Zdeňka Frice a Martina Konvičky, spoluautorů recenzované knihy.